

Науково-педагогічні підходи до реалізації військово-патріотичного виховання у практиці закладів освіти України (кінець ХХ – початок ХХІ ст.)

Кучинська Ірина Олексіївна¹, Крамар Дмитро Сергійович²

Опубліковано	Секція	УДК
20.11.2025	Освіта/Педагогіка	373.017.4:172.15] (477)"19/20"
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17669586		

Анотація. У статті здійснено комплексний аналіз становлення та розвитку системи військово-патріотичного виховання в закладах освіти України наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття. Розкрито еволюцію нормативно-правових засад, змістових компонентів і педагогічних підходів, що визначали цей напрям у різні історичні періоди. Особливу увагу приділено трансформації виховної роботи в умовах російсько-української війни, що зумовила посилення практичної, психологічної та громадянської складових підготовки учнів. Здійснено теоретичний аналіз поняття «військово-патріотичного виховання» в українській науково-педагогічній думці. Обґрунтовано напрями подальшого вдосконалення системи, зокрема модернізацію змісту, застосування інтерактивних і цифрових технологій, розвиток медіаграмотності, психологічної стійкості та міжсекторальної взаємодії.

Ключові слова: військово-патріотичне виховання; національна ідентичність; громадянська свідомість; безпекова освіта; медіаграмотність; психологічна стійкість; старшокласники; педагоги; освітня політика; «Захист України»; національно-патріотичні програми.

Scientific and Pedagogical Approaches to the Implementation of Military-Patriotic Education in the Practice of Educational Institutions of Ukraine (Late 20th – Early 21st Century)

Annotation. The end of the 20th - beginning of the 21st century is an important stage in the development of the state educational policy of Ukraine, when there was a rethinking of the conceptual foundations of patriotic education and the formation of new pedagogical strategies. During this period, there was an active search for optimal models of educational influence, the integration of national-patriotic ideas into curricula, the development of relevant methodological recommendations and regulatory documents. Changes in the political, socio-cultural and security environment stimulated the renewal of approaches to the formation of

¹ доктор педагогічних наук, професор, професор, кафедри педагогіки та менеджменту освіти, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5025-4920>

² аспірант кафедри педагогіки та менеджменту освіти, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-5317-5296>

national identity, civic position and basic competencies related to the security and defense capability of the state in students.

This article presents a comprehensive analysis of the formation and development of the system of military-patriotic education in Ukrainian educational institutions at the end of the 20th and the beginning of the 21st centuries. It explores the evolution of legal and regulatory frameworks, content components, and pedagogical approaches that defined this direction in different historical periods. Particular attention is given to the transformation of educational work in the context of the Russian-Ukrainian war, which has strengthened the practical, psychological, and civic aspects of student training.

Theoretical analysis of the concept of «military-patriotic education» in Ukrainian scientific and pedagogical thought is conducted.

The article substantiates directions for further improvement of the system, including content modernization, the use of interactive and digital technologies, development of media literacy, psychological resilience, and intersectoral cooperation.

Keywords: military-patriotic education; national identity; civic consciousness; security education; media literacy; psychological resilience; senior students; educators; educational policy; «Defense of Ukraine»; national-patriotic programs.

Вступ

Кінець ХХ – початок ХХІ століття є важливим етапом у розвитку державної освітньої політики України, коли відбувалося переосмислення концептуальних засад патріотичного виховання та формування нових педагогічних стратегій. У цей період спостерігається активний пошук оптимальних моделей виховного впливу, інтеграція національно-патріотичних ідей у навчальні програми, розроблення відповідних методичних рекомендацій та нормативних документів. Зміни в політичному, соціокультурному та безпековому середовищі стимулювали оновлення підходів до формування в учнівській молоді національної ідентичності, громадянської позиції та базових компетентностей, пов'язаних із безпекою і обороноздатністю держави.

Сучасні суспільно-політичні реалії України, зумовлені повномасштабною війною та необхідністю посилення національної безпеки, актуалізують проблему формування стійкої громадянської ідентичності та готовності молоді до захисту держави. Військово-патріотичне виховання виступає важливою складовою системи національно-патріотичного виховання та має стратегічне значення для розвитку відповідального, свідомого та згуртованого громадянського суспільства. Саме тому науково-педагогічне осмислення принципів, підходів і механізмів реалізації даного процесу є особливо важливим у сучасній освітній політиці.

Аналіз наукових праць свідчить, що попри наявність значної кількості досліджень з проблематики патріотичного виховання, питання системного застосування науково-педагогічних підходів до організації військово-патріотичної підготовки учнів у практиці закладів освіти залишається недостатньо розкритим. Окремі аспекти висвітлюються у працях педагогів, психологів, фахівців військової педагогіки, однак цілісна інтеграція компетентнісного, особистісно орієнтованого, діяльнісного та акмеологічного підходів потребує уточнення і наукового узагальнення. Крім того, сучасні виклики вимагають переосмислення змісту, форм і методів військово-

патріотичного виховання з урахуванням вікових, психологічних, соціальних та безпекових факторів.

Мета дослідження – комплексне обґрунтування науково-педагогічних підходів до реалізації військово-патріотичного виховання та визначення умов їх ефективного використання у практиці закладів освіти України (кінець ХХ – початок ХХІ ст.) та в сучасній освітній практиці.

Аналіз літератури

На початку ХХІ століття проблематика військово-патріотичного виховання (ВПВ) дедалі активніше почала входити до наукового дискурсу, зокрема до монографічних і дисертаційних досліджень. Ю. Красильник ґрунтовно розглянув питання патріотичного та військово-патріотичного виховання учнівської молоді, особливості підготовки до служби в армії та психологічно-педагогічні аспекти цього процесу. Спираючись на широкий теоретичний і історичний аналіз, дослідник довів багатозаровість патріотизму. На його думку, перший, більш поверховий рівень – це природна прихильність до свого народу, мови, культури та рідної землі. Другий, значно глибший рівень – усвідомлення особистої відповідальності та громадянського обов'язку перед нацією [5].

У результаті дослідження встановлено, що народна педагогіка, яка містить у собі багатовіковий виховний досвід, є фундаментальною основою патріотичного становлення особистості. Саме на цьому підґрунті у більшості армій світу діють спеціальні структури та організаційні підрозділи, покликані забезпечувати ефективний процес військово-патріотичного виховання. Педагогічний процес при цьому виступає ключовою формою відображення суспільних взаємин і залежить від активності та співпраці його учасників.

Зроблено висновок, що інтеграція різних наукових підходів, таких, як: синергетичного, релігійного, діяльнісного, культурологічного, етнопедагогічного, технологічного, аксіологічного й психолого-педагогічного – формує сучасну концепцію виховання громадянина та воїна-патріота.

Сучасні дослідники (І. Бех, К. Чорна, К. Журба, М. Зубалій, В. Івашковський, В. Лещук, М. Чепіль та ін.) підкреслюють, що військово-патріотичне виховання є ключовою умовою розвитку держави та важливою складовою особистісної позиції кожного громадянина.

Г. Філіпчук ґрунтовно досліджує проблематику патріотичного виховання молоді, акцентуючи увагу на комплексності цього процесу та його залежності від стану суспільних, культурних і політичних реалій. Він наголошує, що формування патріота України є неможливим без міцного ґрунтування освітнього та виховного процесу на системі національних цінностей, які мають виконувати роль смислотворчого та інтегративного чинника. Учений підкреслює, що саме національні цінності забезпечують зв'язок між історичним минулим, сучасністю та майбутнім держави, визначають морально-етичні засади поведінки громадянина та формують здатність молоді людини до відповідального вибору на користь державних і суспільних інтересів [22].

М. Чепіль розглядає формування національно-патріотичних цінностей молоді крізь призму історичного підходу. Досліджуючи феномен патріотизму, науковиця підкреслює, що справжня любов до Батьківщини як складова національної

самосвідомості можлива лише за наявності глибокого духовного зв'язку з рідною землею. Для українців поняття Батьківщини включає освоєний ними простір, відображений у матеріальній та духовній культурі народу. Її образ формується через внутрішній духовний досвід дитини, що поєднує свідоме й підсвідоме. На думку дослідниці, майбутній розвиток держави значною мірою визначається рівнем патріотичної активності громадян, а саме їхньою працею на благо суспільства, готовністю захищати незалежність країни та прагненням підносити Україну до рівня провідних держав світу [23].

На думку І. Беґа та К. Чорної, патріотизм можна розуміти як глибоке емоційне й ціннісне ставлення до власної країни та українського народу, яке виявляється в дбайливому ставленні до суспільного й особистого добробуту, підтримці розвитку України як незалежної, демократичної, правової й соціальної держави, а також у готовності захищати її суверенітет та розділяти з нею спільну історичну долю. У їхньому трактуванні патріотизм постає актом духовного самовизначення особистості та проявляється як усвідомлена громадянська позиція, що визначає напрям самореалізації та соціальної поведінки людини [1].

Патріотичне виховання дітей та учнівської молоді автори розглядають як системний і цілеспрямований процес, що реалізується в межах взаємодії державних структур, громадських організацій, сім'ї, закладів освіти й інших соціальних інститутів. Його метою є формування у молодого покоління свідомої любові до України, готовності захищати її національні інтереси, цілісність і незалежність, а також виховання почуття відповідальності за майбутнє держави та прагнення сприяти її розвитку як демократичної, правової й соціальної країни [1].

Комплексне вивчення проблем військово-патріотичного виховання в сучасних реаліях здійснили М. Зубалій, В. Івашковський, О. Остапенко, М. Тимчик, Б. Шаповалов, З. Діхтяренко та І. Білоцерківець [2]. Вони розглядали особливості формування військово-патріотичних якостей у здобувачів освіти саме в контексті позакласної діяльності. Науковцями узагальнено критерії й показники, за якими можна оцінювати рівень сформованості військово-патріотичної вихованості учнів закладів середньої освіти; окреслено ефективні форми та методи роботи з допризовною молоддю; проаналізовано чинники, що сприяють розвитку мотивації до військової служби. Дослідники також довели результативність організаційно-педагогічних умов, які застосовуються у школах для системного військово-патріотичного виховання та підготовки молоді до служби у Збройних Силах України.

М. Тимчик, О. Остапенко, К. Журба, М. Зубалій, Д. Бінецький, Н. Касіч, І. Кузора зазначають, що військово-патріотичне виховання є невід'ємною складовою національно-патріотичного виховання і спрямоване на формування в учнівської молоді готовності до служби в армії та захисту держави. Його зміст визначається національними інтересами України і має забезпечити активну участь громадян у підтриманні безпеки країни та протидії зовнішнім загрозам. Проте в сучасних умовах військово-патріотичне виховання учнів у закладах загальної середньої освіти поки що не посідає належного місця серед пріоритетів державної освітньої політики [21].

Поняття військово-патріотичного виховання зафіксоване у Законі України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» [17]. У цьому нормативному документі військово-патріотичне виховання розглядається як безперервний виховний процес, спрямований

на формування в громадян України свідомого ставлення до оборони держави, готовності протистояти загрозам національній безпеці, підвищення суспільного престижу військової служби та розвиток мотивації до набуття необхідних компетентностей у сфері безпеки й оборони.

Національна доктрина розвитку освіти підкреслює, що освіта має формувати національний характер особистості, систему цінностей і громадянську позицію громадян, а тому одним із пріоритетів названо національне виховання як складову цілісної освітньої політики [14]. Про Національну доктрину розвитку освіти

Нормативно-правові акти, зокрема Закон України «Про освіту» [16], фіксують принципи, які підсилюють стратегічні завдання: освітній процес повинен сприяти вихованню патріотизму та формувати громадянську компетентність на основі національних і загальнолюдських духовних цінностей. Закон визначає також відповідальність закладів освіти за створення умов для виховання особистості, реалізацію виховних програм та забезпечення взаємодії з іншими інституціями суспільства.

Національна стратегія розвитку освіти України (на період до 2021 року) конкретизує це бачення, визначаючи завдання освіти не лише як надання знань, а й як формування у людини ціннісних орієнтирів, патріотичної свідомості та громадянської відповідальності. Документ окреслює системний підхід до виховання через формування компетентностей, інтеграцію виховних змістів у навчальні програми та розбудову зовнішньо-освітнього середовища (школа-сім'я-громада) [15].

Стратегія розвитку вищої освіти на 2022-2032 роки продовжує цей тренд для сектору вищої освіти: вона визначає формування патріотизму, громадянської відповідальності та соціальної згуртованості як очікувані результати освітнього процесу у вищих навчальних закладах. Стратегія наголошує на необхідності оновлення освітніх програм, розвитку викладацької компетентності в галузі громадянського та патріотичного виховання, а також на посиленні співпраці університетів із громадянським суспільством і державними інституціями для практичної реалізації цих завдань [20].

З аналізу зазначених документів виокремлюються такі узагальнені положення щодо національно-патріотичного виховання:

- Ціннісно-компетентнісний пріоритет, де виховання розглядається не тільки як передача знань, а як формування ціннісних орієнтирів (любов до Батьківщини, повага до історії, морально-духовні цінності) та відповідних компетентностей (громадянська, соціальна, патріотична) [14].
- Стратегічна інтеграція. Завдання патріотичного виховання закріплені на різних рівнях державної політики й повинні реалізовуватися координаційно (освітні програми, позакласні заходи, взаємодія з громадянським суспільством і силовими структурами) [13].
- Вимога модернізації освітнього змісту та кадрів, оскільки документи вимагають оновлення змісту навчальних програм, професійного розвитку педагогів і інтеграції практичних форм (проекти, волонтерство, партнерства), що забезпечують соціалізацію й формування активної громадянської позиції [20].

- Поєднання національних і загальнолюдських цінностей- в усіх документах підкреслюється баланс між формуванням національної ідентичності й утвердженням загальнолюдських етичних норм як підґрунтя громадянської зрілості [14].

Результати

Термін «військово-патріотичне виховання» вперше було офіційно застосовано 24 грудня 1961 р. у постанові V пленуму Центрального комітету ДТСААФ СРСР, що визначав нові напрями діяльності організації в умовах підготовки молоді до служби у Збройних силах. У документі наголошувалося на необхідності системного формування у молодого покоління як військово-технічних умінь, так і морально-політичних якостей, зокрема патріотизму, дисциплінованості та готовності до захисту Батьківщини. Саме в цій постанові поняття «військово-патріотичне виховання» уперше отримало офіційне нормативне закріплення та було представлено як інтегрований комплекс ідеологічної, фізичної й допризовної підготовки [4].

У радянський період (до початку 1990-х років) переважав ідеологізований, дисциплінарний і фізкультурно-орієнтований підхід до військово-патріотичного виховання, основою якого була підготовка до служби через допризовну підготовку, військові гуртки та уроки початкової військової підготовки.

З кінця ХХ століття та на початку ХХІ ст. в Україні почали переосмислювати цілі та зміст патріотичного виховання, акцент змістився на формування громадянської відповідальності, національної ідентичності, поваги до історичних традицій, захисту прав людини та готовності обороняти Україну як громадянського обов'язку [4].

У 1990-ті роки відбувався процес переосмислення патріотичного виховання, що було зафіксовано в ключових документах, як-от Національне доктринальне положення про освіту (1993), яке визначило патріотизм однією з виховних домінант. Тоді військово-патріотичне виховання мало фрагментарний характер і реалізовувалося переважно через предмети гуманітарного циклу, такі як «Історія України», «Українська література», «Основи правознавства», «Захист Вітчизни», а також через допризовну підготовку і військові гуртки. У школах відзначалися регіональні особливості у змісті, структурі і методах подачі матеріалу з військово-патріотичного виховання.

Науково-педагогічні підходи до реалізації військово-патріотичного виховання у практиці закладів освіти України наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. зазнали значних трансформацій, відображаючи соціально-політичні зміни та виклики часу.

З початку 2000-х років у нормативно-програмних документах освіти з'явилися більш структуровані та комплексні підходи. Вони передбачали впровадження компетентнісного, діяльнісного і аксіологічного підходів, орієнтованих на формування не лише почуття патріотизму, а й готовності до захисту України, соціальної активності і відповідальності. Велику роль стала відігравати особистісно зорієнтована модель виховання, що враховує рефлексію учнів, розвиток їх лідерських і громадянських якостей.

Методично військово-патріотичне виховання втілювалося через інтеграцію навчальних предметів, проведення військово-спортивних заходів, польових зборів, організацію зустрічей з ветеранами, екскурсій до військових підрозділів, а також співпрацю з військовими, ветеранськими та громадськими організаціями. Акцент

робився на системність, наступність і поєднання навчальних і практичних форм виховання.

Історично та програмно важливим є положення Національної програми патріотичного виховання (затвердженої Кабміном у 1999 р.), яка як комплексний державний документ визначала пріоритети патріотичного виховання: формування любові до Батьківщини, поваги до її історії та культури, утвердження морально-духовних засад та готовності до захисту національних інтересів. Програма виокремлювала міжінституційний характер реалізації (школа, сім'я, молодіжні організації, ЗМІ) і закладала орієнтири для подальшого нормативно-правового регулювання [13].

Державна політика у сфері військово-патріотичного виховання регламентувалася низкою нормативних та програмних документів, серед яких: Концепція національно-патріотичного виховання молоді, Концепція фізичного виховання в системі освіти України, Концепція патріотичного виховання учнівської молоді, Концепція допризовної підготовки та військово-патріотичного виховання молоді. До цього переліку входять також розпорядження та постанови Кабінету Міністрів України, зокрема № 386-р від 22.04.2015 «Про заходи з відзначення 70-ї річниці перемоги над нацизмом у Європі», та № 1718-р від 27.08.2010 «Деякі питання військово-патріотичного виховання учнів загальноосвітніх навчальних закладів». Значну роль у регламентації діяльності відіграють Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти для освітніх галузей «Здоров'я і фізична культура» та «Захист Вітчизни», Програма патріотичного виховання дітей та учнівської молоді, а також наказ МОНмолодьспорту № 687 від 13.06.2012 «Про затвердження Положення про Всеукраїнську дитячо-юнацьку військово-патріотичну гру «Сокіл» («Джура»)» і Національна дитячо-юнацька військово-спортивна гра «Хортинг-Патріот», рекомендована до впровадження у навчально-виховний процес закладів загальної середньої освіти (МОН України, 25.08.2015) [9].

Початок російської агресії проти України у 2014 році став рубіжним моментом, що докорінно змінив зміст, завдання й пріоритети національно- та військово-патріотичного виховання. Освітня система була змушена оперативно реагувати на нові суспільно-політичні реалії, переосмислюючи власну роль у формуванні стійкості, відповідальності й громадянської активності молодого покоління. Саме в цей період патріотичне виховання перестає бути периферійним напрямом роботи школи і перетворюється на стратегічний інструмент зміцнення державності.

З 2014 року, на тлі військових агресій росії, відбулося посилення військово-патріотичного виховання через низку системних державних заходів та суспільних ініціатив. Зокрема, Уряд України визначив національно-патріотичне виховання пріоритетною державною політикою [11].

Важливою віхою стало ухвалення Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді (2015 р.) [12], яка вперше задала чітку державну рамку для систематизації та оновлення виховної політики. Документ визначив національно-патріотичне виховання як пріоритетну складову освітнього процесу, а військово-патріотичний компонент як ключову підсистему, що в умовах війни набуває особливого значення.

У цей час відбувається глибока інтеграція військово-патріотичної підготовки в освітній процес усіх рівнів: від дошкільних закладів до старшої школи та закладів професійної освіти. Суттєвому перегляду підлягає зміст предмета «Захист Вітчизни».

26 лютого 2020 року навчальний предмет «Захист Вітчизни» був перейменований на «Захист України» [10]. Наукові праці та публікації, що стосуються цього предмету та його реалізації в освітніх програмах, зосереджуються на оновлених підходах, програмах та методичних рекомендаціях, особливо після повномасштабного вторгнення Росії в Україну.

Ряд програмних документів, серед яких Національна доктрина розвитку освіти України, концепції допризовної та військово-патріотичної підготовки молоді, а також Стратегії національної та воєнної безпеки, визначають військово-патріотичне виховання як державну систему, спрямовану на формування у молоді патріотичних, морально-психологічних, розумових і фізичних якостей, необхідних для захисту України та проходження військової служби. Основним навчальним предметом для реалізації цього процесу в старших класах є «Захист України».

Методичний інструментарій [7], який нині охоплює освітній процес у питанні військово-патріотичного виховання, є комплексним і включає деякі основні складові. Навчальні програми з предмета «Захист України», які побудовані на двох тематичних планах: теоретичному вивченні основ безпеки та практичній військово-спортивній підготовці, у тому числі навчально-польових зборах і заняттях. Програми спрямовані на формування практичних навичок, громадянської відповідальності та професійної орієнтації на військову службу.

Предмет «Захист України» у школах загальної середньої освіти спрямований на формування у учнів необхідних знань, умінь і навичок для захисту держави та дій у надзвичайних ситуаціях, водночас виступаючи складовою частиною військово-патріотичного виховання. Його основна мета полягає у розвитку готовності учнів відстоювати національні інтереси та територіальну цілісність України, а також у підвищенні мотивації до служби у Збройних Силах та інших військових формуваннях [7].

В освітньому процесі акцент робиться на практичних навичках і активних методах навчання: інтерактивних заняттях, проєктній та дослідницькій діяльності, тренінгах і навчально-польових зборах. Програма передбачає вивчення тем, пов'язаних із національною безпекою, озброєнням та військовою технікою, основами дій у бою, орієнтуванням на місцевості, інженерною фортифікацією, домедичною допомогою та інформаційною безпекою. Особлива увага приділяється підготовці до національного спротиву, кібербезпеки, медіаграмотності та реагуванню на надзвичайні ситуації різного характеру.

Заняття проводяться в 10-11 класах, включають тематичні плани для юнаків і дівчат, навчально-польові збори, навчально-тренувальні заняття, а оцінювання практичних умінь здійснюється окремо від семестрових. Для ефективності програми створюються спеціальні освітні осередки, оснащені сучасним обладнанням, а вчителі проходять підвищення кваліфікації у відповідних закладах.

Військово-патріотичне виховання через предмет реалізується комплексно: поєднується теоретичне навчання з практичними навичками, сприяє формуванню відповідальності за безпеку держави, готовності до захисту України та розвитку професійної орієнтації на військову службу [7].

На цьому етапі відчутно розширюється співпраця закладів освіти із Збройними Силами України, ветеранами АТО/ООС, волонтерськими організаціями. Участь військовослужбовців у тренуваннях, майстер-класах та виховних заходах сприяє формуванню в учнів реалістичного розуміння оборонних завдань держави, усвідомлення власної відповідальності й ролі в суспільних процесах.

Школи активно впроваджують різноманітні форми практико-орієнтованої роботи: кадетські класи, військово-спортивні гуртки, тренування з тактичної медицини, курси цивільного захисту. Особливо стрімко розвивається всеукраїнська гра «Сокіл» («Джура»), яка перетворюється на масштабний інструмент виховання лідерства, командності, дисципліни, готовності до служіння державі. Гра спрямована на виховання молоді в дусі національної гідності, громадянської свідомості, здорового способу життя та формування духовно й фізично розвиненої особистості. Учасниками є джури — школярі, які наслідують шлях українського воїна-козака та здобувають необхідні знання й навички.

Основні завдання гри полягають у формуванні в дітей і молоді відданості українській державності, набутті базових військових компетентностей, розвитку самовиховання та учнівського самоврядування, популяризації активного й здорового способу життя, туризму та взаємодії з природою.

«Сокіл» («Джура») реалізується як цілорічний виховний процес, що об'єднує учнів, педагогів, батьків, громаду й місцеву владу. Організаційною основою гри виступає учнівське самоврядування, побудоване за козацькою традицією та структуроване у рої, сотні та курені [3].

Паралельно формується новий пласт освітніх програм і тренінгів, орієнтованих на розвиток національної ідентичності, громадянської свідомості, медіаграмотності, умінь протидіяти інформаційним загрозам та психологічній стійкості. Такі напрями поступово інтегруються у виховну політику закладів освіти. Прикладами цих ініціатив є курси з критичного мислення та медіаграмотності («Very Verified», «Освітній марафон з медіаграмотності»), тренінги з протидії інформаційним маніпуляціям від «Фільтр. Національний проєкт з медіаграмотності», програми з розвитку громадянської активності («Молодь діє», «Активні громадяни»), а також тренінги з психологічної стійкості та саморегуляції, які впроваджують психологічні служби та проєкти підтримки учнів у воєнний час.

Унаслідок суспільних трансформацій відбувається глибинне переосмислення поняття «патріотизм». Якщо раніше воно часто асоціювалося з символічними діями — участю в урочистостях, вшануванням традицій, то після 2014 року акцент зміщується на формування дієвих умінь, відповідальності, готовності до реальної оборони держави та захисту її цінностей. Патріотизм набуває рис практичності, усвідомленості й особистісної відповідальності [6].

У 2022 році була розроблена та затверджена відповідна Концепція національно-патріотичного виховання (зокрема, оновлені у 2022 р.) [8] в системі освіти, Міністерства оборони та МВС, що заклало нормативно-правову базу.

Концепція подає військово-патріотичне виховання як невід'ємну складову національно-патріотичного виховання, яка в умовах воєнної загрози набуває пріоритетного, стратегічного значення. Воно визначається національними інтересами

держави й орієнтується на формування громадянина, здатного активно долучатися до оборони України.

Військово-патріотичне виховання характеризується як процес, спрямований на: формування морально-духовної стійкості; розвиток психологічної готовності до служби; фізичну підготовку до можливих викликів оборони держави. Зокрема, наголошено, що в умовах війни та загрози державності саме військово-патріотичний компонент стає ключовим у системі виховання. Зазначено, що він має забезпечувати: готовність молоді до захисту України, включно з психологічною, моральною та фізичною підготовкою; формування бажання здобувати військові професії та проходити службу у Збройних Силах України як формі державної служби; залучення громадян до збереження безпеки держави, участь у протидії зовнішній агресії [8.]

За результатами звіту Інституту проблем виховання Національної академії педагогічних наук України [19] всеукраїнського опитування старшокласників та вчителів щодо стану військово-патріотичного виховання старшокласників закладів загальної середньої освіти було виявлено, що ставлення старшокласників до історичного минулого та патріотичних цінностей є неоднорідним, а їхня залученість до військово-спортивних і патріотичних активностей залишається недостатньою, хоча вони активно підтримують Збройні Сили України та цікавляться практичними формами підготовки, зокрема тактичною медициною й цифровими симуляціями. Учні визнають виховний потенціал українського мистецтва, але загалом мають обмежені знання про нього. Педагоги надають перевагу традиційним формам роботи й недостатньо використовують інтерактивні та цифрові методи. Водночас вони позитивно оцінюють вплив волонтерства, військово-спортивних заходів та зустрічей із військовими. Рівень мистецької обізнаності вчителів потребує підвищення. [19]

Узагальнений аналіз отриманих даних засвідчив, що військово-патріотичне виховання старшокласників потребує системного оновлення відповідно до соціального запиту й сучасних умов воєнного стану. Виявлено необхідність модернізації навчально-методичного забезпечення, інтеграції мистецтва й цифрових технологій у виховний процес, підвищення кваліфікації педагогів та розширення практичної складової підготовки молоді до захисту держави.

Висновки

Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що військово-патріотичне виховання у закладах освіти України наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття пройшло складний і багатовимірний шлях трансформації: від ідеологізованої радянської моделі до сучасної комплексної системи, орієнтованої на формування громадянської свідомості, національної ідентичності та готовності молоді до захисту держави.

Історичний огляд засвідчує, що перші нормативні засади військово-патріотичного виховання носили переважно дисциплінарно-фізкультурний характер. Проте зі здобуттям Україною незалежності зміст виховної роботи поступово збагачується ціннісними, національно-орієнтованими та громадянськими компонентами. У 1990-2000-х роках відбувається становлення нової педагогічної парадигми, що інтегрує компетентнісний, особистісно орієнтований, діяльнісний і аксіологічний підходи. Значну роль у модернізації системи відіграють державні

стратегічні документи, що визначили пріоритетність національно-патріотичного виховання та його міжінституційний характер.

Після 2014 року, в умовах зовнішньої агресії проти України, військово-патріотичне виховання набуло особливої актуальності. Освітня система була вимушена оперативно реагувати на нові безпекові виклики, формуючи у молоді практичні навички, психологічну стійкість та відповідальне ставлення до оборони держави.

Аналіз проблеми реалізації військово-патріотичного виховання у практиці закладів освіти України потребує подальшого комплексного удосконалення. Сучасні виклики вимагають оновлення змісту та методів роботи, розширення практичної підготовки молоді, зміцнення взаємодії закладів освіти з військовими та громадськими інституціями, а також підвищення професійної компетентності педагогів у галузі національно- та військово-патріотичного виховання.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що подальший розвиток військово-патріотичного виховання має ґрунтуватися на:

- оновленні змісту та методів навчання відповідно до умов воєнного часу;
- посиленні практичної, психологічної та інформаційної підготовки молоді;
- професійному зростанні педагогів і підвищенні їхньої готовності працювати в новій безпековій реальності;
- розширенні партнерств освіти з військовими структурами, громадськими організаціями та місцевими громадами;
- формуванні цілісної системи стійкої громадянської ідентичності в молодого покоління.

Отже, військово-патріотичне виховання в сучасній Україні постає як стратегічний напрям освітньої політики, спрямований на формування свідомих, відповідальних і готових до захисту держави громадян, а його ефективність визначатиметься гнучкістю методів, відкритістю інноваціям та здатністю освіти відповідати викликам сьогодення.

Список використаних джерел

1. Бех І., Чорна К. Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді / // Гірська школа Українських Карпат. 2015. № 12-13. С. 26-37. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gsuc_2015_12-13_25.
2. Військово-патріотичне виховання учнів у позакласній роботі: посіб. / уклад. М. Зубалій, В. Івашковський, О. Остапенко, М. Тимчик, Б. Шаповалов, З. Діхтяренко, І. Білоцерківець. Київ: Паливода А. В., 2016. 232 с.
3. Деякі питання дитячо-юнацького військово-патріотичного виховання. Постанова Кабінету міністрів України від 17 жовтня 2018 р. № 845. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/845-2018-%D0%BF%23Text#Text>.
4. Зубалій М. Д. Становлення і розвиток поняття «військово-патріотичне виховання» у педагогічній літературі Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді, 1 (10). 2007. С. 219-228.
5. Красильник Ю. С. Патріотичне виховання військовослужбовців Збройних Сил України засобами української етнопедагогіки : дис... канд. пед. наук: 13.00.04. Київ, 2002. 254 с.
6. Лучанінова О. П. Патріотизм як духовно-моральна цінність особистості у світлі двох воєн ХХІ століття. Духовність особистості: методологія, теорія і практика № 2(109). 2024. С. 108-118.

7. Методичні рекомендації «Про вивчення предмета «Захист України» та роботу з героїко-патріотичного виховання в закладах освіти в 2024/2025 навчальному році». / укл. Методист ЦОТ С. Вербенко. URL: <https://salt-ruo.com.ua/wp-content/uploads/2024/12/zahyst-ukrayiny.-metodychni-rekomendacziyi.vykladannya-predmeta-zahyst-ukrayiny-v-2024-2025-.docx>.
8. Наказ МОН від 06.06.2022 №527 «Про деякі питання національно-патріотичного виховання в закладах освіти України та визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 № 641». URL: <https://drive.google.com/file/d/1B-dJxlljilNxfuy3jjq5n4ZVPeo4gZ8/view>.
9. Остапенко О. І. Військово-патріотичне виховання в системі пріоритетів державної політики. Фізичне виховання в рідній школі. Том №5 /106. Педагогічна преса. 2016. С. 40-43. URL: https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=gxVRH2YAAA-AJ&citation_for_view=gxVRH2YAAAAJ:WF5omc3nYNoC
10. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України. Постанова Кабінету міністрів України від від 26 лютого 2020 р. № 143. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/143-2020-%D0%BF#Text>.
11. Про затвердження Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання на період до 2025 року та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України. Постанова Кабінету міністрів України від 30 червня 2021 р. № 673. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/673-2021-%D0%BF#Text>.
12. Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, Заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах. Наказ Міністрестава освіти і науки України від 16.06.2015 № 641. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0641729-15#Text>.
13. Про затвердження Національної програми патріотичного виховання населення, формування здорового способу життя, розвитку духовності та зміцнення моральних засад суспільства. Постанова кабінет міністрів України від 15 вересня 1999 р. N 1697. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1697-99-%D0%BF?utm_source=chatgpt.com#Text.
14. Про Національну доктрину розвитку освіти. Указ Президента України від 17 квітня 2002 року N 347/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002#Text>.
15. Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року. Указ Президента України. Редакція: від 25.06.2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013#Text>.
16. Про освіту: Закон України. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 38-39, ст.380. Редакція від 31.10. 2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
17. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності: Закон України від 13 грудня 2022 року № 2834-IX. Редакція від 01.01. 2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text>
18. Про повну загальну середню освіту: Закон України. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2020, № 31, ст.226. Редакція від 31.10.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>.
19. Стан військово-патріотичного виховання старшокласників закладів загальної середньої освіти: результати всеукраїнського опитування. Препринт (аналітичні матеріали) / Л. В. Канішевська, В. В. Рагозіна. – Івано-Франківськ: «НАІР», 2024. – 40 с.

20. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки. Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/osvita-2/vishcha-osvita-ta-osvita-doroslikh/strategiya-rozvitku-vishchoi-osviti-v-ukraini-na-2022-2032-roki>.
21. Тимчик М. В. (ред.), Остапенко О. І., Журба К. О., Зубалій М. Д., Бінецький Д. О., Касіч Н. П., Кузора І. В. Методика військовопатріотичного виховання учнів у закладах загальної середньої освіти: методичні рекомендації. Київ, 2022. 91 с.
22. Філіпчук Г. Г. Громадянське суспільство: освіта, етнокультура, етнополітика. Чернівці: Зелена Буковина, 2002. 488 с.
23. Чепіль М. Теоретико-методологічні аспекти патріотичного виховання. Проблеми українського національного виховання: зб. наук. пр. / за ред. Н. Скотної та М. Чепіль. Дрогобич: ред.-вид. відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2013. С. 34-43.